

**SECTION 4
ECONOMIC LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW**

**СЕКЦІЯ 4
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО;
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ
РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКРЕМИХ РАЙОНІВ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ
ОБЛАСТЕЙ**

Руденко Людмила Дмитрівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

Петрівна Людмила Сергіївна
*Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

У статті досліджено структуру регіональної економіки в ОРДЛО, визначено залежність між ОРДЛО та Україною, конкретизовано правовий режим ведення господарської діяльності в ОРДЛО на період реінтеграції. Аргументовано доцільність закріплення на законодавчому рівні спеціального режиму господарювання на території ОРДЛО у процесі реінтеграції. В залежності від сценарію деокупації та відновлення державного суверенітету в ОРДЛО уточнено зміст спеціального режиму господарювання. Визначено спільні складові для всіх запропонованих режимів: обов'язкове проведення аудиту активів, що знаходилися у державній власності до окупації регіону; надання пільг суб'єктам, що залучатимуться до відновлення регіону; проведення розмінування; вирішення питань щодо реєстрації та перереєстрації суб'єктів господарювання та прав власності; залучення інвестицій та донорської допомоги у відновлення регіону. Виокремлено три рівні залучення інвестицій та донорської допомоги: міжнародний, державний та регіональний. Аргументовано доцільність створення на міжнародному рівні Фонду відновлення Донбасу для залучення інвестицій та донорської допомоги, а на рівні держави – державного гарантійного фонду. Виходячи з положень Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року та Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» аргументовано доцільність ліквідувати спеціальні економічні

зони та території пріоритетного розвитку, утворені Законом України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області». Виходячи з неоднозначного відношення у суспільстві до питання торгівлі з окупованими територіями, запропоновано призупинити положення Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» у частині визначення КМУ порядку переміщення товарів через лінію розмежування та винести питання торгівлі з окупованими територіями на громадське обговорення.

Ключові слова: ОРДЛО, спеціальний режим, господарська діяльність, реінтеграція, інвестиції, донорська допомога, спеціальна економічна зона, територія пріоритетного розвитку.

Rudenko L.D., Petrivna L.S. Legal regime of economic activity in conditions of reintegration of certain districts of Donetsk and Lugansk regions. The article summarizes the structure of the regional economy in the CDDL, the dependence between the CDDL and Ukraine, and the legal regime of conducting economic activity in the CDDL for the period of reintegration is specified. The expediency of securing at the legislative level of the special regime of economic activity on the territory of the CDDL in the process of reintegration is argued. Depending on the scenario of de-occupation and restoration of state sovereignty, the CDDL specifies the content of the special regime of management. The common components for all proposed regimes are defined: mandatory audit of assets held by state ownership before the occupation of the region; provision of privileges to actors involved in the restoration of the region; mine clearance; resolving issues concerning registration and re-registration of economic entities and property rights; attraction of investments and donor assistance in the restoration of the region. Three levels of investment attraction and donor assistance are identified: international, state and regional. The expediency of establishing an international fund for the Donbas Recovery Fund for attracting investments and donor aid, and at the level of the state - a state guarantee fund, has been substantiated. Proceeding from the provisions of the Law of Ukraine "On the Special Procedure of Local Self-Government in Some Districts of Donetsk and Luhansk Oblasts" of September 16, 2014 and the Law of Ukraine "On the Peculiarities of the State Policy for the State Sovereignty of Ukraine over the Provisional Occupied Territories in the Donetsk and Luhansk Oblasts" expediency to eliminate special economic zones and territories of priority development established by the Law of Ukraine "On special economic zones and special investment regime activities in the Donetsk region ". Proceeding from the ambiguous attitude of the society to the question of trade with the occupied territories, it is proposed to suspend the provisions of the Law of Ukraine "On the peculiarities of the state policy of ensuring the state sovereignty of Ukraine over temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk oblasts" as part of the definition of the government for the movement of goods through the line of demarcation and to make Trade issues with the Occupied Territories for public discussion.

Keywords: CDDL, special regime, economic activity, reintegration, investments, donor assistance, special economic zone, priority development area.

Постановка проблеми. Промисловість Донецької та Луганської областей була системоутворюючою для національної економіки. Її частка у структурі промислового виробництва складала четверту частину усього промислового потенціалу України. Однак бойові дії в окремих районах Донецької та Луганської областей (надалі – ОРДЛО) вчинили вкрай негативний вплив на стан промисловості в регіоні. Захоплення підприємств невідконтрольними Україні представниками ОРДЛО призвело до блокади тимчасово окупованих територій. Указом Президента України

від 15 березня 2017 року введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 року «Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України» [1], згідно з яким припинено переміщення вантажів через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей.

Незважаючи на те, що в існуючому стані промисловість цих регіонів виключена з національної економіки, у середньостроковій або довгостроковій перспективі залишається глобальна задача реінтеграції ОРДЛО в Україну, включаючи

відновлення промисловості та регіональної економіки на цих територіях. Аналіз положень Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року та Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року вказує на відсутність норм щодо забезпечення ведення господарської діяльності на зазначених територіях на період реінтеграції та стратегії виведення регіону на сталий економічний розвиток [2]. У Господарському кодексі України, інших спеціальних законах також відсутні будь-які норми, які передбачають особливості ведення господарської діяльності на зазначених територіях на період реінтеграції.

Як на науковому рівні, так і на рівні представників влади відсутні пропозиції щодо варіантів відновлення господарської діяльності у ОРДЛО в умовах реінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання реінтеграції ОРДЛО виступають об'єктом дослідження представників політичної науки з точки зору політичного та військового врегулювання конфлікту. Зокрема, це такі вчені, як В. П. Горбулін, О. С. Власюк, Е. М. Лібанова, О. М. Ляшенко та ін. Деякі науковці розглядають питання українізації цього регіону. Проте дослідження порядку забезпечення ведення господарської діяльності та цій території залишилися поза науковою увагою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з вищевикладеного, доцільно дослідити механізм забезпечення ведення господарської діяльності у ОРДЛО на період реінтеграції. Відновлення промисловості та визначення напрямів переорієнтації окремих галузей регіональної економіки на цих територіях є необхідною умовою успішної реінтеграції, зменшення соціальної напруги та виходу України на сталий економічний розвиток.

Мета статті. Метою даної статті є розробка пропозицій щодо правового режиму господарської діяльності в умовах реінтеграції ОРДЛО, а також порядку його реалізації.

Виклад основного матеріалу. ОРДЛО–територія Донецької і Луганської областей, на якій відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року передбачено запровадження особливого порядку місцевого самоврядування [3].

Вирішення поставленої мети передбачає

необхідність дослідження наступних питань: аналіз структури регіональної економіки у ОРДЛО, визначення залежності між ОРДЛО та Україною, конкретизація правового режиму ведення господарської діяльності у ОРДЛО на період реінтеграції.

За час ведення бойових дій усі економічні показники в зазначених регіонах стрімко падають. За 2014 рік у порівнянні з попереднім роком промислове виробництво Донецької області скоротилося на 31,5 %, у тому числі за грудень 2014 року порівняно з груднем 2013 року – майже в 2 рази. За січень 2015 року промислове виробництво скоротилося вже на 18,5 % у порівнянні з кінцем 2014 року, а у порівнянні з січнем 2014 року – на 50 % [4]. Зниження експорту з I кварталу 2014-го по I квартал 2017 року перевищило у Донецькій області – 49 % та у Луганській області – 85,7 %.

Загалом, втрати промисловості Донбасу у ході збройного протистояння становлять близько 26 млрд. грн., втрати експорту оцінюються у більш ніж 70 млрд. грн.[5].

Аналіз питання залежності України від ОРДЛО вказує на те, що на теперішній час не подолано залежність в паливно-енергетичній сфері внаслідок скорочення внутрішньої ресурсно-сировинної бази (зокрема вугілля антрацитової групи) та у сфері металургійного комплексу (зокрема коксу). Також суттєво обмежено можливості України розпочати видобуток сланцевого газу й шахтного метану, розроблення родовищ яких дозволило б протягом кількох років повністю замінити імпорتنний російський природний газ.

Слід зазначити, що у середньостроковій перспективі є реальні можливості подолання залежності від вугілля антрацитової групи та коксу. На теперішній час дефіцит зазначеної сировини вирішується шляхом імпорту. Але світові тенденції вказують на доцільність поетапного зменшення частки вугілля у енергетичному балансі. Сьогодні в ЄС частка вугілля в структурі енергогенерації становить 25 %, а до 2030 року прогнозується її зниження до 5 % [6, с. 22].

Таким чином, виходячи з часових рамок реінтеграції ОРДЛО для України залишається актуальним тільки розроблення родовищ сланцевого газу та шахтного метану. Більшість шахт та підприємств металургійного комплексу у середньостроковій перспективі не матимуть критичного значення для економіки України. Отже доцільність їх відновлення є сумнівною.

Наступним етапом є конкретизація правового режиму ведення господарської діяльності у ОРДЛО на період реінтеграції.

Перманентне ведення бойових дій на території

ОРДЛО, поступове знищення шахт, металургійних підприємств, інфраструктури вказує на те, що ведення господарської діяльності у звичайному режимі на таких територіях у період реінтеграції є неможливим. Відновлення ведення господарської діяльності на території ОРДЛО передбачає вирішення безпекових, соціальних та фінансових питань. Україна не має можливості власними силами відновити регіон. Норми Господарського кодексу України та низки спеціальних законів не забезпечують ефективну реалізацію поставлених завдань.

ОРДЛО як територія з особливим режимом місцевого самоврядування у випадку впровадження положень Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» у зв'язку з істотними руйнуваннями та значними фінансовими викликами потребує застосування спеціального режиму ведення господарської діяльності.

У період з 2014 року по 2017 рік Верховною Радою України прийнято незначну кількість нормативно-правових актів, що стосуються даної території. При цьому, якщо правовий статус цих територій, хоча і рамково, визначений, то режим ведення господарської діяльності на цих територіях та у «сірій» зоні у випадку їх реінтеграції не визначений взагалі.

Ст. 7 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» передбачено відмінний від загального економічний режим здійснення господарської та інвестиційної діяльності [3]. Але ні цей Закон, ні жоден інший нормативно-правовий акт не містить положень про такий «відмінний від загального» режим.

18 січня 2018 року прийнято Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях». Цей Закон спрямований на забезпечення реінтеграції Донецької та Луганської областей. Але у Законі не передбачено режим ведення господарської діяльності на період реінтеграції. Норми є загальними. У Законі відсутній механізм ведення господарської діяльності. Виходячи з положень Закону, є незрозумілим, чи буде можливим ведення певних господарських операцій та господарсько-торговельної діяльності з підприємствами, що знаходяться на тимчасово окупованій території до деокупації. Порядок переміщення товарів через лінію розмежування визначатиме КМУ. Фактично, порядок торгівлі з тимчасово окупованими

територіями буде прописаний на рівні підзаконного акту. Запропонована схема створює достатньо великі корупційні ризики та неоднозначну реакцію з боку громадянського суспільства.

У Розділі VIII «Спеціальні режими господарювання» Господарського кодексу України зазначено поняття та види спеціальних режимів господарювання, у тому числі під час ведення бойових дій (ст. 417 Господарського кодексу України)[7].

Спеціальний режим господарювання як інститут господарського права і законодавства, що визначає особливий порядок здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки чи у процесі здійснення господарського договору, який відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством [8, с. 589] може бути як більш м'яким у порівнянні із загальним, так і навпаки. Господарський кодекс України передбачає можливість запровадження спеціального режиму господарювання на державному кордоні України (ст. 412 ГК України), у випадку введення надзвичайного стану (ст. 416 ГК України), у випадку введення воєнного стану (ст. 417 ГК України) та ін.

Положення щодо спеціальних режимів господарювання конкретизовано у окремих законах (зокрема, Законі України «Про концесії», «Про засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» тощо). У той же час, у Розділі VIII Господарського кодексу України відсутні норми, які б передбачали особливості здійснення господарської діяльності у ОРДЛО після відновлення державного суверенітету та реінтеграції цих регіонів в Україну. Ст. 417 Господарського кодексу України визначено тільки порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану. Норма є відсильною. Тобто правовий режим здійснення господарської діяльності визначається Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року (ст. ст. 8, 15, 23). Але варто зазначити, що відповідно до ч.1 ст.11 Господарського кодексу України держава має визначати та реалізовувати економічну стратегію і тактику у сфері господарювання. Тобто фактично держава не виконує власні публічні зобов'язання у сфері господарювання. Слід зазначити, що на сьогодні є чинним Закон України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області» від 24 грудня 1998 року, відповідно до якого діють дві спеціальні економічні зони «Азов» та «Донецьк»

строком на 60 років та територія пріоритетного розвитку строком на 30 років[9]. До складу спеціальної економічної зони «Донецьк» та території пріоритетного розвитку включено міста, які знаходяться на території ОРДЛО (Донецьк, Шахтарськ, Іловайськ, Харцизьк). Положення Закону не відповідають реаліям, що склалися на теперішній час. Виходячи з положень Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року та Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях», зазначені спеціальні економічні зони та території пріоритетного розвитку доцільно ліквідувати. Вищевикладене свідчить про відсутність стратегічного підходу з боку органів державної влади щодо відбудови економіки на території ОРДЛО після відновлення державного суверенітету.

Є доцільним конкретизувати порядок ведення господарської діяльності на території ОРДЛО після відновлення державного суверенітету.

Вибір змісту спеціального режиму господарювання залежить від сценарію реінтеграції.

Проведене дослідження дозволяє виділити наступні сценарії реінтеграції ОРДЛО:

1) Самостійний вихід РФ з території ОРДЛО та виплата нею компенсації.

Міжнародне право передбачає відшкодування завданих збитків внаслідок збройного конфлікту. Так, відповідно до ст. 91 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, держава-агресор повинна відшкодувати завдані збитки [10]. Запропонований сценарій передбачає добровільну виплату Російською Федерацією завданих збитків як державі Україна в цілому, так і громадянам України внаслідок її окупаційних дій. У той же час, не виключається варіант звернення до Європейського суду з прав людини як громадян України, яким завдано збитки внаслідок окупації ОРДЛО Російською Федерацією, так і держави Україна в цілому. Зокрема, є низка рішень Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції Туреччиною як Кіпру, так і його громадянам завданих збитків внаслідок окупації де-факто частини острова.

У рамках реалізації такого сценарію найбільш вірогідним є застосування доктрини «ефективного контролю». Зокрема, така доктрина застосована

Європейським судом з прав людини до Придністров'я, Північного Кіпру, а також Міжнародним судом ООН.

Суть спеціального режиму господарювання у такому випадку полягатиме в обов'язковому проведенні аудиту активів, що знаходилися у державній власності до окупації регіону, в обов'язковій компенсації РФ завданої шкоди, залучення інвестиції та надання пільг суб'єктам господарювання (як тим, що знаходяться на даній території, так і тим, що будуть прати участь у відновленні регіону); безпековій складовій (розмінування, роззброєння тощо); відновленні права власності на майнові комплекси.

2) Миротворча місія.

Розділ VII Статуту ООН містить положення, що передбачають «дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії» [11]. У той же час, у Статуті ООН не передбачено проведення миротворчих місій. Можливість формування миротворчої місії та її введення на територію ОРДЛО, її формат залежить від рішення Ради Безпеки ООН.

Суть спеціального режиму господарювання у випадку реалізації вищезазначеного сценарію полягає у поступовій реінтеграції ОРДЛО; наданні пільг суб'єктам, що залучатимуться до відновлення регіону; проведенні розмінування; вирішенні питань щодо реєстрації та перереєстрації суб'єктів господарювання та прав власності; обов'язковому проведенні аудиту активів, що знаходилися у державній власності до окупації регіону; залученні інвестиції. Необхідною складовою є залучення міжнародної донорської допомоги на відновлення регіону.

3) Введення воєнного стану на території ОРДЛО.

У випадку реалізації такого сценарію режим господарської діяльності визначатиметься відповідно до положень ст. 417 Господарського кодексу України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року [12].

Таким чином при реалізації першого та другого сценаріїв виникає спільна проблема залучення інвестицій та донорської допомоги у відновлення регіону. Доцільно виокремити три рівні реалізації поставленого завдання: міжнародний, державний та регіональний.

На міжнародному рівні механізм залучення інвестицій та донорської допомоги може передбачати створення фонду, аналогічного Структурному фонду ЄС. Для залучення коштів у такий фонд можливе проведення конференцій та інвестиційних форумів.

На державному рівні представляється доцільним створити державний гарантійний фонд. Наприклад, у Франції діє закон від 9 вересня 1986 року, за яким жертви тероризму отримують відшкодування зі спеціального державного гарантійного фонду, що формується з обов'язкових внесків, що стягуються при укладенні договорів страхування, а також з коштів, які вдалося стягнути зі злочинців [13].

Крім того, слід визначити пріоритетним залучення національних суб'єктів господарювання до відновлення пошкодженої інфраструктури та житлових будинків на території ОРДЛО. Це дозволить відновити інфраструктуру та житлово-комунальне господарство у ОРДЛО, завантажити виробничі потужності національних суб'єктів господарювання.

Реалізація пропозиції передбачає надання таким суб'єктам господарювання податкових пільг та пільгового кредитування для придбання матеріалів, техніки, замовлення проектних робіт; створення окремого реєстру об'єктів інфраструктури та житлово-комунального господарства, які підлягають відновленню, та надання можливості зацікавленим суб'єктам господарювання в електронному режимі пропонувати проекти, програми, плани щодо відновлення таких об'єктів. Також держава може застосовувати й інші засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Так, з метою дотримання якості послуг і вирішення державою тих суб'єктів, які надають дійсно якісні послуги, від усіх інших, наприклад, у сфері освіти, є ліцензування [14, с. 176]. Держава може у спрощеному порядку продовжити дозвіл на ліцензований вид діяльності суб'єкту господарювання, що господарює у зоні АТО; зменшити йому плату за ліцензію тощо; може надати й інші пільги та/або привілеї у порівнянні із суб'єктами господарювання, які діють на території, географічно розташованій відносно далеко від зони АТО та ОРДЛО.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження вказує на доцільність закріплення на законодавчому рівні спеціального режиму господарювання на території ОРДЛО у процесі реінтеграції. В залежності від сценарію деокупації та відновлення державного суверенітету в ОРДЛО зміст спеціального режиму господарювання може мати певні відмінності. Спільними складовими для всіх запропонованих режимів є обов'язкове проведення аудиту активів, що знаходилися у державній власності до окупації регіону; надання пільг суб'єктам, що залучатимуться до відновлення регіону; проведення розмінування; вирішення

питань щодо реєстрації та перереєстрації суб'єктів господарювання та прав власності; залучення інвестицій та донорської допомоги у відновлення регіону. Аргументовано доцільність виокремити три рівні залучення інвестицій та донорської допомоги: міжнародний, державний та регіональний. Для залучення інвестицій та донорської допомоги доцільно на міжнародному рівні створити Фонд відновлення Донбасу, а на рівні держави – державний гарантійний фонд. Виходячи з положень Закону України Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року та Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» аргументовано доцільність ліквідувати спеціальні економічні зони та території пріоритетного розвитку, утворені Законом України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області». Виходячи з неоднозначного відношення у суспільстві до питання торгівлі з окупованими територіями, представляється доцільність призупинити положення Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» у частині визначення КМУ порядку переміщення товарів через лінію розмежування та винести питання торгівлі з окупованими територіями на громадське обговорення.

Література:

1. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 2 вересня 2014 року (редакція станом на 20.04.2017)// Офіційний вісник України. – 2014. № 83. – Ст. 2350.
2. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: Закону України від 18 січня 2018 року (редакція станом на 18.01.2018). – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638.
3. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 16 вересня 2014 року в редакції від 10.10.2017 //Офіційний вісник України. – 2014. № 85. – Ст. 2386.
4. Науково-аналітична доповідь «Промисловість Донецької та Луганської областей: деякі проблеми подальшого функціонування та відновлення» від 04.04.2015 року [Електронний ресурс] // Інститут економіки промисловості НАН України. – Режим доступу до ресурсу: http://ier.donetsk.ua/publish/mono/Amosha_Buleev.pdf.
5. Гребеник Е. Небоевые потери: во что обходится АТО [Електронний ресурс]. –Режим доступу:<http://forbes.ua/magazine/forbes/1387462-neboevye-poteri-vo-chto-obhoditsya-ato>.
6. Залознова Ю.С. Соціоекономічний розвиток України в контексті глобальних і національних викликів: монографія/ Ю.С.Залознова: – К.: НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2014.–336 с.
7. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]:Закон України від 16 січня 2003 року (редакція станом на 06.11.2017). Режим доступу:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
8. Шелухін М. Л. Господарське право : навчальний посібник у схемах і таблицях. — К.: ЦНЛ, 2006. — 616 с.
9. Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області [Електронний ресурс]: Закон України від 24 грудня 1998 року(редакція станом на 19.01.2006). Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356-14>.
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів : Протокол I від 8 червня 1977 року (редакція станом на 08.12.2005) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
11. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда от 26 июня 1945 года [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/995_010.
12. Про правовий режим воєнного стану [Електронний ресурс]: Закон України від 12 травня 2015 року (редакція станом від 09.07.2016). Режим доступу:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
13. Loin° 86-1020 du 9 septembre 1986 relative à laluttecontreleterrorisme. Versionconsolidéeau 07 décembre 2017 [Електроннийресурс]. Режимдоступу:<https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000693912>.
14. Деревянко Б. В. Ліцензування як засіб регулюючого впливу держави на діяльність навчальних закладів / Б. В. Деревянко // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 167—178 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dbvdnz.pdf>.